

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی
The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature
فضایل و رذایل اخلاقی در شیرین و خسرو دهلوی

دکتر حسین صدقی^۱ فاطمه دولت

۱. دکتری تخصصی زبان و ادبیات، مدرس دانشگاه شهید مدنی اذربایجان sedghi_hosin@90 yahoo.com
۲. دانشجوی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید مدنی اذربایجان fa.Dolat137@gmail.com

چکیده

این پژوهش در صدد پاسخ دادن به این پرسش است که با توجه به غنایی بودن مثنوی شیرین و خسرو، کدام یک از عناصر اخلاقی در آن به کار رفته است. برای پاسخ به این پرسش ابتدا عناصر اخلاقی از آن استخراج شده و سپس به دو دسته تقسیم بندی شده است؛ یعنی، با عناوین فضایل اخلاقی و رذایل اخلاقی. امیر خسرو در مثنوی پر ارج خود فقط به داستان پردازی و تصویر گری های عاشقانه نپرداخته است؛ بلکه در اثنای ابیات همچون راهنما و مشاور دلسوز آموزه های اخلاقی را تعلیم می دهد، چرا که هدف او تنها لذت و بهره مندی از داستان نیست، بلکه به عنوان یک معلم دغدغه مند به تعلیم مخاطب نیز می پردازد و مخاطب را با فضایل اخلاقی نظیر خوش خویی، وقار، خردورزی، صدق، غنیمت شماری عمر، توجه مکافات عمل، سپاس و شکرگذاری از خداوند، بخشش و احسان و مهربانی با حیوانات آشنا می کند و در کنار آن مخاطب را از رذایل اخلاقی ای چون آز، امیال نفسانی، دنیا پرستی، عیب جویی، دشمنی، برحذر می دارد. در این مقاله سعی بر این است که مثنوی شیرین و خسرو دهلوی را از این دیدگاه که صرفاً داستان عاشقانه و بیان مهرورزی و عشق و عاشقی نیست و در ضمن به مباحث تعلیمی می پردازد؛ مورد تحلیل و تبیین قرار گیرد.

واژگان کلیدی: امیر خسرو دهلوی، اخلاق، فضایل، رذایل

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

مقدمه

ریشه اخلاق‌گرایی در ادبیات فارسی به دوره ی پیش از اسلام باز می‌گردد و می‌توان در این دوران نمونه‌هایی از کتاب‌ها در شرح کلمات قصار اخلاقی همچون پند نامه و اندرزنامه‌ها اشاره کرد. در دوران بعد از اسلام نیز بخش حکمت چه در بعد عملی و چه در بعد نظری به شکوفایی می‌رسد و می‌توان کتاب‌های فراوانی را در شرح مضامین اخلاقی نام برد از جمله اخلاق ناصری، مرزبان نامه، مثنوی و..... (نورمحمد زاده، ۱۳۹۲: ۱)

در باب اخلاق تعاریف متعددی ذکر شده است از جمله خواجه نصیر الدین طوسی در تعریف علم اخلاق آورده است: علم است به آنکه نفس انسانی را چگونه خلقی اکتساب تواند کرد که جملگی افعالی که به ارادت او از او صادر شود، جمیل و محمود بود (خواجه نصیر الدین طوسی، اخلاق ناصری: ۴۸)

ابن مسکویه علم اخلاق را تعریف نکرده، اما می‌توان از مجموعه نوشته‌های او به تعریفی از دین علم رسید. وی هدف از تالیف کتاب تهذیب الاخلاق را چنین بیان می‌کند: هدف از تالیف این کتاب این است که صفت‌هایی را در خودمان به وجود آوریم که موجب شود رفتارهایی صادر از ما زیبا و پسندیده باشد و در عین حال این رفتارها به آسانی و بدون مشقت و سختی از ما صادر شوند. (ابن مسکویه، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق: ۲۷)

در مورد مضامین اخلاقی در ادب فارسی آثار ارزشمندی وجود دارد از جمله:

۱. مقاله اخلاق در مطلع الانوار امیر خسرو دهلوی؛ مهین پناهی، مندرج در پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی، شماره ۷. (۱۳۸۹)
۲. مقاله بازتاب فضایل و رذایل اخلاقی در اسرار التوحید؛ مسروره مختاری و حسن امیری مهر، مندرج در دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی. (شهریورماه ۱۳۹۴)
۳. مقاله مضامین اخلاقی در اشعار حزین لاهیجی؛ محمد حسن داودیان، مندرج در فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی شفای دل، شماره ۲. (زمستان ۹۷)
۴. مقاله بررسی فضایل و رذایل اخلاقی در بوستان سعدی؛ مصطفی خدایاری، مندرج در کنفرانس بین‌المللی شرق‌شناسی، تاریخ و ادبیات فارسی
۵. مقاله مضامین اخلاقی در غزلیات نزاری قهستانی؛ شکرالله بیکی و زینب نوروزی و محمد بهنام فر، مندرج در مجموعه مقالات همایش ملی نقد و تحلیل زندگی، شعر و اندیشه حکیم نزاری قهستانی. (دانشگاه بیرجند - اردیبهشت ۹۳)
۶. مقاله اهداف، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیر الدین طوسی؛ سمیه کیانی و حسنعلی بختیار نصرآبادی، مندرج در نشریه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. (۱۳۹۰)
۷. مقاله مضامین اخلاقی در اشعار سید محمد حسین بهجت تبریزی؛ محمد حسن داودیان، محسن ابراهیمی قندشتی، مندرج در کنگره بین‌المللی علوم اسلامی، علوم انسانی، تهران. (آذرماه ۱۳۹۵)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۸. مقاله مضامین اخلاقی در اشعار محمد تقی بهار؛ محمد حسن داودیان، مندرج در نشریه مطالعات علوم انسانی، شماره

۷ (مهر ۱۳۹۵)

۹. مقاله منشور اخلاق آرمانی در خمسه امیر خسرو دهلوی؛ محمد حسین کرمی، مندرج در مجله زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سیستان و بلوچستان. (تابستان ۱۳۸۶). (البته لازم به ذکر است محقق مقاله منشور اخلاق آرمانی در خمسه امیر خسرو بخشی از مواعظ امیر خسرو خطاب به فرزندان در سه منظومه مورد نظر خویش گردآوری کرده است.

با این حال، بررسی و تحقیق در مورد مضامین اخلاقی شاعران در آثار خویش امری ضروری ایست تا دیدگاه آنها نسبت به مسائل اخلاقی مشخص شود.

امیرناصرالدین ابوالحسن خسرو بن امیر سیف الدین محمود دهلوی از عارفان و شاعران نام آور پارسی گوی هندوستان در نیمه دوم قرن هفتم و آغاز قرن هشتم هجری است. امیر خسرو علاوه بر اطلاعات وسیع از زبان های فارسی و ترکی و عربی و ادبیات این هر سه زبان، به زبان هندی و ادب آن نیز آشنایی داشت. در نظم و نثر هر دو استاد و در موسیقی هند و ایرانی ماهر و توانا بوده است وی یکی از پرکارترین شاعران پارسی گوی است (صفا، ۱۳۸۸:۱۳۳) از امیر خسرو دهلوی آثار بسیاری برجای مانده که یکی از آثار آن مثنوی هشتگانه وی که (ثمانیه خسروی) مشهور است که بخشی از آن به نیره گویی بر نظامی سروده شده است. شیرین و خسرو یکی از منظومه های هشتگانه اوست که به بحر هزج مثنی مقصور یا محذوف است که شاعر به تقلید از خسرو و شیرین نظامی به نظم کشیده، در همان موضوع و مشتمل بر ۴۱۲۴ بیت.

از آن جایی که امیر خسرو دهلوی بزرگترین شاعر پارسی گو هند است و لقب سعدی هندوستان را از آن خود کرده است بررسی و تحلیل آثار او خالی از لطف نیست. واز آن جایی که تا کنون مضامین اخلاقی در خمسه او کار نشده است. بنابراین با توجه به این نیاز هدف این پژوهش بررسی مضامین اخلاقی در منظومه شیرین و خسرو است.

۲- مضامین اخلاقی

با توجه به این که کمال نهایی انسان وصول به مقام قرب الهی است، در نتیجه هر فعل و صفتی که انسان را در رسیدن به این مرتبه یاری کند و سبب ارتقاء انسان در مراتب قرب پروردگاری باشد و یا زمینه را برای سیر الی الله فراهم نماید فضیلت اخلاقی محسوب می شود.

۱-۲- فضایل اخلاقی

۱-۲-۱- بخشش

احسان از مفاهیم اخلاقی است که در همه ادیان به آن توصیه شده است و قرآن کریم می فرماید: (ان الله یامر بالعدل و الاحسان (سوره نحل؛ آیه ۹۰). دهلوی هم مانند دیگر شاعران ادب فارسی این فضیلت اخلاقی را در اشعار منعکس کرده است و معتقد است

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

اگر فرمانده و پادشاه سرزمین بخشنده باشد اهالی آن سرزمین در آسایش و آسودگی زندگی می کنند و شکر گذار پادشاه می شوند ،

همچنین به واسطه بخشنده بودن می توان دشمن را به دوست تبدیل کرد .

-چو فرمانده بود بخشنده در شهر همه کس را رسد زآسودگی بهر

چو دریابند خلقی نعمت عام بجان خواهند منعّم را بناکام

نه تنها دوست باشد سازگارش که دشمن نیز گردد دوستدارش (شیرین و خسرو : ۳۹۴)

۲-۱-۲- توکل

توکل عبارت از تکیه و اعتماد بر خداست ، به طوری که قلب انسان با یاد او آرام گیرد و بر اسباب و علل طبیعی تکیه نکند . قرآن

کریم در آیات فراوانی اهل ایمان را به توکل سفارش کرده از جمله در سوره آل عمران ،آیه ۱۵۹ که می فرماید : (ان الله يحب

المتوکلین ؛ خداوند اهل توکل را دوست دارد .)

دهلوی هم به سهم خود مخاطب را به توکل دعوت می کند و از مخاطب می خواهد در هر کاری خداوند را یاد کند حتی در کارهایی

که توانایی و قدرت آن را دارد یاد خدا را فراموش نکند . و لازمه اتمام کارها توکل کردن به خداوند بزرگ است .

_نخواهی آخر اندر کارها جوش توکل را مکن اول فراموش

بهر کاری که باشد تا توانی خدا را یاد کن دیگر تو دانی (شیرین و خسرو : ۲۶۵)

۲-۱-۳- خردورزی

تفکر و خردورزی از فضایل پسندیده است که همواره حکما و بزرگان و شعرا بدان تاکید داشته اند چرا که انسان در مسیر رسیدن به

کمال به خرد و تعقل احتیاج دارند و بدون آن ممکن نیست .

دهلوی معتقد است زمانی می توان انسان را انسان نامید که از خرد بهره ای داشته باشد در غیر این صورت با حیوانات تفاوتی ندارد .

_ خردمند از خرد پاسخ چنین داد که پرسیدم خرد را پاسخ این داد

که آن باشد خرد نزد خرد جوی که باشد مرد را در عاقبت روی

شناسد مرد را کو نعمتش داد بتعظیم از ولینعمت کند یاد

خردمند آن کسی باشد که این کرد هم از راه خرد بتوان یقین کرد (شیرین و خسرو : ۳۸۴)

_ گرش گنج و درم باشد جهانی چو وایینی بود محتاج نانی

چو این سرمایه نبود با خرد جفت نشاید بیخرد را آدمی گفت (همان : ۳۸۴)

۲-۱-۴- خوش خویی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

خوش خلقی از صفات فاضله روحی و از خصوصیات وجودی بسیار بالا است. حسن خلق ارتباط قلبی انسان، با خدا را کامل می کند و وسیله شمول عنایات مخصوص حق می گردد. دهلوی هم مانند بزرگان و علمای دین مخاطب خود را به خوش خلقی دعوت می کند. چرا که خوش خلقی آثار شگفت انگیزی را به دنبال دارد.

__ اگر بنیاد تو بر نیک خوئی است   مکافات نکوئی هم نکوئی است (شیرین و خسرو : ۳۳۷)
__ مشو باری ترشو تا توانی   اگر شیرینی ندهی تو دانی
بدهر از دوست روئی نام باد   که دشمن روی دشمن کام باد (همان : ۲۶۵)

۵-۱-۲- صدق

صدق در لغت به معنای راست گفتن، درستی و راستی است. (معین، لغت نامه معین) قوام هر جامعه، به اعتماد انسان ها به یکدیگر است. آن چه این بنیان را استوار و مستحکم می سازد، صداقت انسان ها نسبت به هم است و اگر صدق و راستی از جامعه رخت بریند، زندگی دشوار و ناامن، تلخ خواهد شد. (محدثی، ۱۳۸۴ : ۲۴۴) از آنجایی که اصل صداقت و درستی اصل مهم و ضروری در زندگی بشر است، دهلوی پیاپی مخاطب را به راستی فرا می خواند و از انسان می خواهد مانند خورشید و صبح دوم راستگویی را پیشه کند چرا که مزد و اجر راستکاری رستگاری است.

__ بگیتی بایدت خورشید روئی   چو صبح دومین کن راستگویی
نخستین صبح کاخر بیفروغست   سیه روئی پاداش دروغ است (شیرین و خسرو : ۲۶۴)
__ مترس از تهمتی کز راستکاریست   که مزد راستکاری رستگاریست (همان : ۲۶۳)

۶-۱-۲- غنیمت شماری عمر

یکی از راهکارهای اولیه بهتر زندگی کردن بشر، استفاده بهینه و درست از فرصت ها و وقت ها می باشد و بدین علت است که به گفته ی بسیاری از بزرگان، در نزد اصحاب حقیقت، فوت زمان، از فوت شدن روح و جان سخت تر است؛ چرا که فوت روح سبب جدایی از خلق است و فوت فرصت، جدایی از حق می باشد. غنیمت شماری عمر و استفاده از زمان حال از دیرباز دغدغه شاعران بوده و لذا دهلوی در اشعار خود به مخاطب توصیه می کند که از امروز استفاده کن و غم روز آینده را نخور چرا که افراد زیادی بودند که غم فردا را داشتند ولی فردا را ندیدند و عجل امان نداد.

__ زمان چون رفت دیگر یافت نتوان   عنان زندگانی تافت نتوان
ز سال رفته نتوان یافتن روز   نه دی را بازگردانیدن امروز (شیرین و خسرو : ۳۰۳)
__ گرت نقدیست امروز بخور خوش   مشو ز اندیشه فردا مشوش
ترا کامروز عیش آسوده باشد   غم فردا خوری بیهوده باشد
بسا کز کانه فردا کشیدند   که دی مردند و فردا را ندیدند (همان : ۳۰۲)
__ دو روزی کز حیات آوازه داریم   بیا تا روزگاری تازه داریم
کنیم امروز چ آن دنوازی است   که از ما تا بفردا ره دراز است

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

که بر فردا ندارد کار امروز (همان : ۳۶۹)

کسی گردد بر این فیروزه فیروز

_ کسی کز مدبری بیحال ماند

نباشد زنده گر صد سال ماند

ز ما چون برد دولت روز بد را

غنیمت داشت باید روز خود را

مراد از زندگانی کامرانیست

چو آن نبود چه جای زندگانیست

کسی را زنده گیر اندر دل خویش

که بردارد نصیب از حاصل خویش (همان : ۳۰۲)

۷-۱-۲- مکافات عمل

این که می‌گویند هر عملی مکافاتی دارد معنای بس بزرگی است که نیازمند تفکر است. عکس‌العمل هر عملی، از قوانین هستی عالم است. اگر کسی در میان کوه صدایی برآورد، کوه صدای او را به خودش باز می‌گرداند. مثل این دنیا هم مانند کوه است که خواه ناخواه چه در این دنیا و چه در جهان آخرت نتیجه آن را می‌بینیم. دهلوی هم مانند پدری دلسوز انسان را به کار نیک فرا می‌خواند و به زبان شیرین و روان به انسان تعلیم می‌دهد دنیا همچون کوه است که هر چه بگویی، انعکاس پیدا می‌کند و به خودت باز می‌گردد.

نکو را نیکو بد را بدشمار است

اگر بنیاد تو بر نیک خوئی است

ور از خود خوی بد را سازیابی

درین گنبد به نیکی برکش آواز

چو چشم دیگری بخراش از خار

برآید جانستانرا جان بتاوان

چو آهنگر بسازد تیغ کین جوی

چو سازد تیر گر تیر بلاشور

بپاداش عمل گیتی بکار است

مکافات نکوئی هم نکوئی است

جزای خود هم از خود بازیابی (شیرین و خسرو، ص ۳۳۷)

که گنبد هرچه گویی گویدت باز (همان، ص ۳۳۷)

خراش خویش را هم چشم میدار

عقاب اندک زید کرکس فراوان

بدست خود کند خود را سیه روی

هم اندرز دیدنش خود را کند کور (همان، ص ۳۳۷)

بدین سان در می‌یابیم که کپی از سنت‌های الهی مکافات عمل است و هیچ‌کس عکس‌العملی بی‌جواب نمی‌ماند.

۸-۱-۲- مهربانی با حیوانات

حیوانات از حقوقی برخوردار هستند و خلقت آن‌ها برای چرخه صحیح طبیعت است. از این رو باید در نحوه برخورد با آن‌ها دقت شود، چرا که حیوانات از نعمت‌های الهی هستند و منافی برای انسان دارند و از آن جایی که باید از نعمت‌های الهی درست و صحیح بهره‌برداری نمود.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

دهلوی در خصوص حقوق حیوانات اشعاری را در منظومه خود آورده و مخاطب را بر حیوان دوستی توصیه می‌کند و حیوان دوستی را به نوعی نشان از ایمان می‌داند.

دلت بر گربه‌ای گر مهربانیست نشان صحبت ایمان همان است. (شیرین و خسرو، ص ۲۶۱)

۹-۱-۲- سپاس و شکر یزدان

شکر عبارت از آن است که انسان نسبت نعمت را با نعمت‌دهنده بداند و از اینکه مشمول نعمت اوست شادمان شود و به مقتضای این شادمانی عمل کند (جباران، ۱۳۸۹: ۲۲۶). قرآن کریم می‌فرماید: (و لقلیل من عبادی الشکور؛ و اندک کسانی از بندگان من شکرگزارند (نسا: ۱۳)). دهلوی هم این امر مهم را فراموش نکرده و در اثنای ابیات خواننده را به سپاسگزاری از خداوند دعوت می‌کند.

بمنعم دار همچون مومنان هوش مکن چون کافران نعمت فراموش (همان، ص ۲۶۳)

۱۰-۱-۲- وقار

وقار بیانگر آرامش و تعادل نفس است و نقش بازدارندگی را در برابر رفتار و حرکات ناپسند ایفا می‌کند و نشان دهنده بخشی از سنگینی و متانت و شخصیت انسان است. امام علی (ع) می‌فرماید: (الوقار حلیه العقل؛ وقار زینت خرد است.) (غرر الحکم؛ ۲۷۰)

دهلوی معتقد است انسانی که از وقار برخوردار است همچون کوهی استوار است و خود را به ذلت و خواری نمی‌افکند و هر کاری را مناسب خود نمی‌داند و مانند خاروخاشاک سبک نیست که با هر بادی به این طرف و آن طرف روند.

دگر سرمایه شاهی وقار است شه انباشد که چون کوه استوار است

بهر کاری نیاورد موزه در پای بهر بادی نجنبند چون خس از جای

نه دست راسترا گردد چپ‌انداز نه گاه راستی باشد دغا باز (شیرین و خسرو: ۳۹۴)

۲-۲- رزایل و منهیات اخلاقی

رزایل جمع رذیله یا رذیلت است و به معنی ناکسی و فرومایگی و ضد فضیلت است (لغت نامه دهخدا). از آن جایی که کمال نهایی انسان رسیدن به قرب خداوند است لذا هر آن چه که انسان را از مقصد و سیر منحرف کند و از توجه به خداوند متعال باز دارد رذیلت اخلاقی محسوب می‌شود.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۱-۲-۲-آز

آز در لغت به معنی زیاد جستن، زیاده جوئی، افزون خواهی، افزون طلبی است. حرص و آز از جمله بیماری هایست که منشا آن حب دنیا و بی‌اعتمادی به خداوند است. و از جلوه‌های دنیا دوستی محسوب می‌شود. حرص و آز یکی از رذایل اخلاقی‌ای است که دهلوی انسان را از آن برخوردار می‌دارد و معتقد است کسی می‌تواند در زندگی شاد باشد که از بند و رسیمان حرص آزاد باشد.

کسی کو را هوس در جمع مالست نشان راستی دروی محالست

بستن آن کس تواند شاد بودن که بتواند ز حرص آزاد بودن (شیرین و خسرو: ۲۶۴)

۲-۲-۲-دشمنی

دشمن داشتن و دشمنی ورزیدن یکی از واقعیات تلخ و ناخوشایند زندگی انسان است. آدمی باید با یک چشم به دوست و دشمن خود بنگرد و با هر دو به یک شیوه رفتار کند، و از مقابله به مثل بپرهیزد. و همچنین شایان ذکر است شناخت دشمن نقش مهم و کلیدی در زندگی انسان دارد، از این رو دهلوی در سخن و داستان پردازی مخاطب را به شناخت دشمن و نحوه‌ی برخورد با او پند می‌دهد.

ارخواهی که چندی زنده مانی محشور با هیچ دشمن دوستکانی

بسا شربت که خوش دارد دهانت چو خوردی باشد آن آسیب جانت (شیرین و خسرو: ۳۶۰)

- چو در خانه بود دشمن ترا یار چنان باشد که دارای بایستن مار (همان: ۳۶۱)

۳-۲-۲-شهوت

شهوت در مقابل عفت است. شهوت راستی یا شهوت پرستی، اصطلاحاً به لذت جویی نامشروع و حرام و همچنین افراط و زیاده روی در لذت جوئی حلال اطلاق می‌شود. (جباران، ۱۳۸۹: ۲۰)

دهلوی این رذیلت اخلاقی را در اشعار منعکس کرده و معتقد است تفاوت آدمی با حیوانات در شهوت‌پرستی است، و اگر انسان نتواند جلوی قوه شهوت خود بایستد با حیوانات برابر است.

غرض گر شهوتست و خورد و آشام خران را هم توان کرد آدمی نام

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

ستوری دان که زیر بار سنگست

و گر در سیم و زرکس تیز چنگ است

چو وایینی محتاج نانی

گرش گنج و درم باشد جهانی

نشاید بی‌خرد را آدمی گفت (شیرین و خسرو : ۳۸۴)

چو این سرمایه نبود با خرد جفت

عنان کزدار دل را تا توانی

چو در مغز افتد جوش جوانی

چو خوک و سگ مکن شهوت پرستی (همان، :۲۶۳)

چو شیران بر شکار انداز مستی

همچنین لازم به ذکر است دهلوی میان عشق و شهوت متمایز قائل شده و عشق و شهوت را در کنار هم فرض نمی‌کند

که هرگز عشق با شهوت نسازد

نجوید شهوت آن کو عشق بارد

محبت با فرض باشد نه با دوست (همان، :۲۸۶)

غرض باشد محبت را چو در پوست

۴-۲-۲- دنیا دوستی

دنیا دوستی از آثار قوه شهوت است. کسی که در سیطره شهوت قرار می‌گیرد، چاره‌ای ندارد جز آنکه خواهش‌های شهوت را برآورد و اسباب بهره‌مندی از جنس مخالف و خورد و نوش را فراهم سازد. و به طور کلی دنیا‌گرایی، اولین آسیبی محسوب می‌شود که در کمین صاحبان مقام و جایگاه است. پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌فرماید: (حب الدنيا راس کل خطیئه؛ دنیا دوستی ریشه هر گناه است.) (جباران، ۱۳۸۹، ص ۷۰)

به همان اندازه که در روایات و احادیث در خصوص دنیا طلبی نکوهش شده، این موضوع در ادب فارسی هم مورد نکوهش قرار گرفته شده و شاعران ادب فارسی پی در پی مخاطب را به دوری و عدم دلبستگی به دنیا دعوت می‌کنند. دهلوی هم از جمله شاعرانی ایست که مخاطب را از وابستگی به دنیا برحذر می‌دارد و معتقد است دنیا بی‌وفاست و نباید به آن دل بست.

دل اندر بی‌وفا بستن روا نیست

چو میدانی که گیتی را وفا نیست

کند با بی‌وفایان بیوفائی (شیرین و خسرو : ۳۶۸)

وفادار آن بود کز نیکرائی

که بنیادی ندارد زندگانی (شیرین و خسرو : ۳۶۹)

مشو زینگونه مغرور جوانی

۵-۲-۲- عیب جویی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

جستجوی عیب‌ها و لغزش‌های مردم و آشکار کردن آنها بی‌شک ناشی از عداوت و حسد است. از این رو خداوند متعال می‌فرماید: (ولاتجسسوا (هجرات، ۱۲)؛ کنجکاوای (عیوب مردم) مکنید. دهلوی هم در اشعار خود به این ردیلت اخلاقی پرداخته است و معتقد است آدمی باید عیب خود را ببیند و در دیدن اطرافیان باید زیبایی‌های آن‌ها را ببیند و در دیدن عیب‌های آنها چشم خود را ببندد و قضاوت نکنند

ز عیب آزاد بینائی نشیند که عیب خود به چشم خویش ببیند

نشاید بهر خود بود از سر زور به نیکی احوال و اندر بدی کور (شیرین و خسرو : ص ۳۱۵)

نتیجه گیری

زبان و ادب فارسی در هند سابقه ای دیرینه ای دارد. و شایان ذکر است زبان فارسی فراز و نشیب‌های زیادی را پشت سر گذاشته است از جمله هجوم و حمله مغول به ایران و پناهنده شدن شاعران به هندوستان از طرفی زبان فارسی به همت و پشتبانی پادشاهان هند شکوفا شد و شاعران بزرگی چون امیر خسرو دهلوی ، بزرگترین شاعر فارسی زبان هند را در خود پروراند. و اینکه او را سعدی هندوستان گفته اند بجاست چرا که مانند سعدی مباحث تعلیمی و اخلاقی را در اشعار خود منعکس کرده است.

امیر خسرو دهلوی ضمن اینکه داستان پرداز قهاریست در خلال داستان همچون پزشک روحانی به معالجه روح و نفس می پردازد چرا که هدف او تنها سرگرم کردن مخاطب نیست بلکه مهمترین هدف او به کمال رساندن نفس انسان در این وادی پرهیاهوست.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

منابع

۱. قران کریم.
۲. جباران ، محمد رضا ، درسنامه علم اخلاق ، قم ، هاجر ، ۱۳۸۹.
۳. خمسه امیر خسرو دهلوی ، به تصحیح احمد اشرفی ، تهران ، انتشارات شقایق ، ۱۳۶۲.
۴. دهخدا ، علی اکبر ، لغت نامه دهخدا ، دانشگاه تهران ، چاپ دوم ، ۱۳۷۷.
۵. ابن مسکویه ، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق ، انتشارات بیدار ، ۱۴۲۲ق.
۶. صفا ، ذبیح الله ، تاریخ ادبیات ایران ، جلد دوم ، تهران ، انتشارات فردوس ، ۱۳۶۹.
۷. طوسی ، خواجه نصیر الدین ، اخلاق ناصری ، تحقیق مجتبی مینوی و علیرضا حیدری ، تهران ، انتشارات خوارزمی ، چ دوم ، ۱۳۶۰.
۸. معین ، محمد ، لغت نامه معین ، تهران ، انتشارات نامن ، ۱۳۸۴.
۹. نور محمد زاده ، فرامرز ، آموزه های اخلاقی و دینی در مرزبان نامه و اخلاق ناصری ، شیروان ، شیلان ، ۱۳۹۲.
۱۰. محدثی ، جواد ، اخلاق معاشرت ، قم ، بوستان کتاب ، ۱۳۸۴.